

Јануар 1999.

НОВ ПРИСТУП У ПРОУЧАВАЊУ ГЛАГОЛА (о књизи Б. Тошовића *Глаголски категориал*, Грац, 1998)

Крајем прошле године у издању универзитета у Ополу (Пољска) и Грацу (Аустрија) појавила се интересантна књига Бранка Тошовића „Глагольный категориал“¹. Тошовић је слависта који је нашој научној јавности већ познат као проучавалац глагола и аутор обимне књиге о стилистици глагола (приказана у Јужнословенском филологу LII, 1996). У својој најновијој књизи он глаголу прилази на оригиналан начин. Наиме, у уводном дијелу књиге истиче се да се досада у проучавању глагола, као и других врста ријечи, полазило или од форме или од функције. У овој књизи он полази од корелације. Одмах треба истаћи да аутор у уводном излагању, а и касније, не наговјештава намјеру или могућност да овај приступ замијени досадашње поступке у граматичким истраживањима. Овдје се, јасно, и не негира релевантност досадашњих приступа и резултата у проучавању ријечи и њихових функција у језику. Не истичу се ни евентуалне предности које овај приступ доноси у проучавању глагола.

Корелације, према Б. Тошовићу, представљају собом једну од пет сфера колико их он види у језику; ту су, осим те на коју је пао његов избор, још формална сфера, супстеницијална сфера, локативна сфера и функционална сфера (стр. 5). У уводном дијелу књиге аутор своје истраживање глагола ситуира у досадашња лингвистичка проучавања ријечи и посебно глагола; тако он посебно указује на она дјела у славистичкој и широкој литератури у којима се дотиче и појам корелација.

Логично се намеће питање шта је то корелација као лингвистички појам на коме се може базирати изучавање функционисања

¹ Бранко Тошовић, *Глагольный категориал*. Das verbale Kategorial, Opole — Graz, 1998.

појединих врста ријечи у језику. Прво објашњење овога појма даје се кроз поређење релација и корелација. Према ужем схватању, истиче се ту, корелација представља нереализован однос који се заснива на блискости или сличности, гдје присуство једнога члана парадигматског низа искључује на синтагматском плану присуство другог члана; то је однос *или* — *или*, однос по вертикали, док је релација однос по хоризонтални, однос *и* — *и* (стр. 11). Један од важнијих разлога због којих се у језику јављају корелације оличен је у чињеници да језик располаже ограниченим бројем граматичких јединица. Зато поједине граматичке јединице добијају по више функција. „Коришћењем форми у примарним и секундарним функцијама и реализацијом различитих комбинација на бази узајамних корелација изражавају се економично граматички односи“ (стр. 15 — превод С. Т.).

У овој књизи аутор је себи поставио у задаћу да дефинише основне појмове из сфере корелације, да покуша да опише систем корелација — категоријал, при чему посебну пажњу посвећује глаголском категоријалу. У томе настојању он се није служио терминологијом која већ постоји у граматичким и лингвистичким изучавањима ријечи; он нуди за овај приступ своја термилошка рјешења. Тако се читалац у овој књизи сусреће са читавим списком нових термина за све појмове који се уводе у ово истраживање. Може се, дакле, рећи да је аутор овом књигом покушао да да појмовно-термилошка рјешења за један вид језичких односа који досада није био у центру пажње истраживача. У овоме приказу управо ће се указати на неке основне појмове на које Тошовић у овој књизи скреће пажњу научној јавности.

Поред уводног дијела (5–16), књига има следећа поглавља: *Корреляционные формы* (16–30), *Значение корреляционных форм* (28–30), *Функции корреляционных форм* (30–32), *Категориал* (32–43), *Экстракатегориал* (43–77), *Интеркатегориал* (77–80), *Интракатегориал* (80–84). Ту је потом списак цитиране литературе, па списак извора, предметни регистар, регистар имена и закључак на њемачкоме језику. На крају је у прилогу дато неколико схема.

Аутор се у првоме поглављу задржава на објашњењу појма корелационих форми. Он указује на то да се у корелационој граматичкој (граматичкој која се бави проучавањем корелација) разликују парадигматске, супстанцијалне и корелационе форме. Парадигматске форме представљају збир форми у једноме језику; супстанцијалне форме су уникалне форме које се не понављају ни у каквој парадигми, док су корелационе форме такве форме које образују парадигму одређене лексеме без обзира на њихов уникални или неуникални карактер.

Тако, на примјер, у рускоме перфекту постоје четири супстанцијалне форме (читал, читала, читало, читали) и десет корелационих (я читал, я читала, ты читал, ты читала, он читал, она читала, оно читало, мы читали, вы читали, они читали). Уникалној супстанцијалној форми *читал* одговарају три корелационе форме: *я читал*, *ты читал*, *он читал* (16–17). Глагол разликује следеће корелационе форме: верби, трансферби, синтагмоверби, зероверби, плазموверби, морфоверби и псеудоверби. Верби су чисто глаголске форме које се користе у предикатској функцији. Поткласу верба чине темпусоверби (у руском језику: садашње вријеме, прошло вријеме, будуће вријеме), иреаловерби и пасивоверби. Као варијанта темпусоверба јављају се темпусоиди — форме другог степена у односу на временске форме. Ту Тошовић у рускоме језику наводи аористоиде, имперфектоиде, плусквамперфектоиде и др. Као типичне аористоиде у руском језику наводи он глаголе свршеног вида са елементом *-ац-*, који се обично јављају у претериталној форми и означавају „интензивну, неочекивану радњу“ (17), дакле, глаголи који исказују радњу на сличан начин како је исказује облик аориста. Ово се илуструје великим бројем примјера. Као варијанту аористоида наводи аутор и облик перфекта са рјечцом *было*; ова конструкција, истиче он, указује „на прекинуту радњу у прошлости“ (19). Ако се погледају примјери које Тошовић наводи за илустрацију оваквих аористоида — *Я хотел было спросить, куда идет с ребенком, какая нужда его гонит в такую распутицу, но он опередил меня вопросом ...; Я было из его рук и стакан взял и закуску, но как только услышал эти слова, -меня будто огнем обожгло!* — они би прије ишли међу плусквамперфектоиде. То би одговарало и схватању плусквамперфектоида како их види Тошовић у форми руског перфекта са рјечцом *бывало* (цитира Виноградова: та рјечца указује на радњу која се понављала у *далекој* прошлости — подвукао С. Т.), а одговара и карактеристици плусквамперфекта коју даје М. Стевановић (радња исказана плусквамперфектом увијек је у прошлости прије неке друге прошле радње², и, посебно, битној карактеристици плусквамперфекта која му се у новијој српској литератури приписује³ — исказивање прошле радње чији је резултат по-

² М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд 1991, на стр. 665 и 668 посебно.

³ К. Милошевић, *Темпорално значење и синтаксичка вриједност конструкција* Сор (praes. perf.) + part. pass. у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог* XXX/1–2 1973 Београд, 432, К. Милошевић, *Улога глаголских облика у сложеној реченици са темпоралном клаузом у савременом српскохрватском језику*, Научни

ништен вршењем неке друге прошле радње. И у овим примјерима подвлачи се да је ефекат радње исказане датом конструкцијом поништен вршењем друге радње у прошлости.

На исти начин у књизи су представљене и друге корелационе форме глагола: дефиницију прати навођење већег броја илустрација из руских извора. Било би сувише опширно да се све то у овоме приказу и покаже.

Остатак књиге представља њен главни дио, подијељен у неколико потпоглавља, мада се на основу наслова не би могло тако закључити. (Сви наслови су дати истим типом слова, па се не виде хијерархијски односи унутар ове цјелине.) Аутор прво објашњава у чему је суштина функција корелационих форми. Корелациона функција се састоји у томе што граматичке јединице, да би испуњавале основне интралингвистичке функције номинације (идентификације и класификације), предикације, прагматизације (квалификације и квантификације, карактеризације) и организације — морају ступати у парадигматске и синтагматске везе са другим јединицама (стр. 31). Те функције могу бити од три врсте. Ако граматичка јединица једне врсте ријечи ступа у везу са јединицом друге врсте ријечи, та јединица врши екстракатегоријалну функцију. Ако у везу ступају различите граматичке форме једне врсте ријечи, онда је у питању интеркатегоријална функција. И, на крају, ако су у питању корелације исте категорије граматичких форми, онда је посриједи интракатегоријална функција.

Сада се долази до кључног појма ове студије — *категоријала*. Под овим појмом Тошовић подразумева заједнички парадигматски или синтагматски однос (совместимое отношение) двију или више граматичких јединица заснован на закону функционално-семантичког привлачења (32). Овдје аутор подвлачи да категоријал није нова категорија, већ назив за односе језичких јединица који имају системски карактер. У састав категоријала улазе три поткатегорије, сагласно врстама категоријалних функција: екстракатегоријал, интеркатегоријал, интракатегоријал.

Категоријал има више видова, а централно мјесто према аутору има глаголски категоријал. Ово проистиче из чињенице што глагол у језику има једну од кључних улога, о чему се затим подробно и говори, а што је писац ове студије и у неким својим ранијим радо-

састанак слависта у Вукове дане 11, Београд 1982. стр. 135, М. Ивић, *О значењу српскохрватског глусквалиперфекта*, Зборник за филологију и лингвистику XXIII/1. Нови Сад 1980, 93–100.

вима показивао. Овакво мишљење о мјесту глагола у језику поткрепљује се и навођењем сличних мишљења других аутора и ауторитета у славистичкој науци. И овдје Тошовић даје и оригинална рјешења. Он, наиме, полази од тврдње како досадашња литература није успјела да да појмовно-терминолошко рјешење које би покривало три компоненте које глагол може да има: динамика, статика, односи (релације). Да би се дао потпуни семантички потенцијал глагола, он уводи нов термин: *деноминативни директивни*, према првим слоговима термина за три семантичке компоненте које они могу да изражавају — динамика, релација, *сйајинка* (39).

Највише пажње посвећено је екстракатегоријалу, који се дефинише као систем кореферентних веза глагола и других врста ријечи, а такође глагола и других језичких и нејезичких средстава која испуњавају исту функцију (43). У зависности од тога са чиме глагол улази у корелацију, разликује се 1) супстантовербал — глагол : именица (Я вас *любол. любовь* еше, быть может, / В душе моей угасла не совсем — стр. 43), 2) адjekтовербал — глагол : придејв. 3) нумеровербал — глагол : број, 4) адвербовербал — глагол : прилог, 5) екскламовербал — глагол : узвик, 6) зеровербал — глагол : зероплазма (нулти знак) (Он *пошел* в лес. — Он — в лес.) 7) гестовербал — глагол : гест руке који замјењује тај глагол (стр. 44).

Природно је што се аутор овдје најдуже задржава на супстантовербалу; иако глагол, како је показано, ступа у корелације са различитим врстама ријечи, најчешће је то са именицама — то је веза између двије најважније класе ријечи. Аутор ту указује на чињеницу да односи између глагола и именице играју значајну улогу и на плану стилског раслојавања језика — поједине језичке стилове карактерише доминација гласова — други имају већу фреквенцију именица. Постоје случајеви када се из текста глагол повлачи — појава деглаголизације. То може ићи све до образовања текстова без иједнога глагола. Такви случајеви присутни су у неким жанровима новинарског стила (у језику рекламе), али посебно су карактеристични за поезију. У руској поезији познати су пјесници који су писали пјесме без иједног глагола (родоначелником се сматра А. А. Фет), о чему је Тошовић и раније писао у својим стилистичким студијама. Овдје се, потом, опширно описују различите могућности реализације овога корелације глагола и именица и све се то илуструје богатим језичким материјалом. Показују се случајеви када се и у прозним књижевним дјелима образују стилске фигуре у оквиру оваквога вида корелације именице и глагола.

Знатно мање простора посвећено је адjekтовербалу (71–74), ну-
меровербалу (74), адвербовербалу (74–75) и екскламовербалу (75–76).
На крају се наводе случајеви неглаголског категоријала у оквиру екс-
тракатегоријала, гдје се нешто детаљније говори о супстантоадjekцио-
налу — корелацији чији су чланови именица и придјев (76–77).

Интеркатегоријал представља тип корелација чији су чланови
различите граматичке категорије једне врсте ријечи (77). Када је по-
сриједи глаголска лексика, то може бити вријеме, вид, дијатеза и др.
Аутор такве могућности и наводи уз одговарајућу егземплификацију.
Ради илустрације, поменимо овдје један такав вид корелације: упо-
треба перфекта глагола *йоћи* у значењу императива — *йошли : йойдем*
— карактеристичне за руски језик.

Интракатегоријал представља вид корелације граматичких фор-
ми једне врсте ријечи. Тако у оквиру глаголског интракатегоријала
може се говорити о аспектуалном интракатегоријалу, темпоралном
интракатегоријалу, иреалном интракатегоријалу (модални) и др. Ов-
дје се детаљније аутор задржава на темпоралном интракатегоријалу
и истиче да у руском језику поље прошлога времена привлачи друге
глаголске облике, временске и модалне. Анализом примјера он то
лијепо и показује. Међутим, кад је посриједи исказивање понавља-
них радњи, примјери који се наводе са презентом перфективног и
имперфективног вида не говоре довољно убједљиво у прилог тврдњи
како ти облици исказују понављање радње у прошлости. То је зато
што форме и у руском језику⁴, као и у српском, исказују и радње
које се понављају у садашњости. Шта је у датој прилици, утврђује
се на основу ширега контекста⁵:

За српскога читаоца није безначајно ни то што се у овој књизи
потезу српски примјери у циљу појашњавања одређених тврдњи и
илустрација и илустрација материјалом из руског језика. Поред срп-
ског, ту се још користе и примјери из њемачкога језика.

Треба нагласити да вриједност овој књизи даје и списак цити-
ране литературе, као и индекси појмова и имена. Списак литературе,
уз тему која није досада била у центру пажње лингвистичких истра-

⁴ Види, нпр., А. В. Бондарко, *Вид и время русского глагола*, Москва 1971, на
стр. 197–214.

⁵ Наведени су сљедећи примјери: *Придешь с работы усталый, а иной раз злой,*
как черт. Нет, не грубое слово она тебе не *нагрубил* в ответ (Шолохов); Бура мглою
небо кроет, | Вихри снежны крутя, | То как зверь она *завоей*, | То *зайлачей* как дитя,
| То по кровле обвешталой | Вдруг соломой *зашумий*, | То как путник запоздалый,
| к нам в окошко *застучий* (Пушкин) — на стр. 82.

живања, импозантан је — садржи 245 јединица, на разним језицима. Бранко Тошовић је познат и од раније по томе што своје монографије пропраћа обимним списковима релевантне литературе. И списак уз приказивану студију био би нешто и већи да је аутор наводио и оне ауторе на које се у књизи позива, али их не цитира, нпр. на стр. 50: Ю. М. Лотман и В. Шкловский.

Оно што би се могло запазити јесте извјесна техничка недотјераност текста. Уз нешто повећан број штампарских грешака, ту је на првом мјесту неиздиференцираност наслова у складу са хијерархијским односима између појединих дијелова књиге.

Да закључимо. Ова књига, нимало лака за читање због обиља појмовно-терминолошких новина, представља сагледавање знаних ствари из неких сасвим нових визура и стога заслужује пажњу стручне јавности.

Београд

Срећко Танасић